

Ungdomsminder fra vort Modersmaals sydligste Grænseegne.

Af L. Petersen, Skoleinspektør i Allinge paa Bornholm.

Dette Tidsskrift har i de senere Aar indeholdt saa mange interessante Afhandlinger om Forholdene paa vort Folks og vort Modersmaals Sydgrænse, at det vel kunde synes overflødig at skrive endnu mere derom. Naar ikke des mindre en Mand, der nu hører til den ældre Slægt og i mere end en Menneskealder kun har staaet i fjærnere Forbindelse med den Egn, hvor han tilbragte sin Barndom og første Ungdom, her forsøger at meddele lidt af sine Minder fra Tiden mellem 1840 og 1860, da er det væsentlig foranlediget ved Hr Pastor emer. C. Mules Afhandling i „Aarbøger“ for 1891, hvis Læsning vakte den Tanke hos mig at føje nogle Træk til det meget sympathetiske Billede, som der (Side 261) er givet af en gammel Hædersmand, og dertil at knytte nogle af mine egne Livserindringer, hvorved der muligvis kunde fremkomme et lille Tidsbillede fra hine bevægede Aar.

Fjolde ¹⁾ Sogn var omkring Midten af dette Aar-

¹⁾ Jeg bruger her overalt den sædvanlige Skrivemaade af Sognets danske Navn, men maa dog bemærke, at den ikke gjengiver dette saaledes, som den virkelige Udtale er og i det mindste meget længe har været der paa Stedet, men snarere saaledes, som det udtales i Nabosognene Jørl og Hjoldelund og længere nordpaa; i selve Sagnet udtales det nemlig med langt og

hundrede det sydligste Sogn i Mellemslesvig, der endnu kunde betegnes som væsentlig dansktalende. En Menneskealder tidligere havde det samme været Tilfældet med Nabo-sognene mod Sydvest, Syd og Øst, nemlig Olderup, Svesing og Jørl; men allerede før det skæbnesvangre Aar 1848 var Tydsk bleven det overvejende Talesprog i disse Sogne, ligesom tydske (schleswigholsteinische) Sympathier utvivlsomt vare meget mere udbredte der end i Fjorde Sogn. Om det danske Talesprog i denne Grænseegn skal her blot bemærkes, at det i de tre Sogne Fjorde, Svesing og Olderup i alt væsentligt er ens og meget ejendommeligt, ikke alene med Hensyn til Bevarelsen af mangfoldige ældgamle Ord, men navnlig ogsaa med Hensyn til Udtalen, der slet ikke ligner de omliggende Sognes, men har adskilligt tilfælles med den færøiske (søndenfjords¹⁾) og den skaanske Dialekt, hvorfor det heller ikke er saa forunderligt, at den bekjendte frisiske Sproggranser, Pastor N. Outzen i Breklun, kunde falde paa den Tanke, at Indbyggerne i Fjorde skulde være en „dansk Koloni“ fra Skaane,²⁾ — en Mening, der næppe vil finde Tilhængere blandt de Sagkyndige. Saasnart man derimod kommer til Nabo sognet mod Nord, Hjoldelund, faar Sproget straks et mere „nordligt“, men „jydsk“ Præg, og i Nabo sognet mod Øst, Jørl, begynder det at ligne „Angeldansk“. Jeg maa

---

meget aabent o; nærmest = dansk aa) og med „mouilleret“ l. medens Endelsens e slet ikke høres; det bør altsaa ved Lydskrift gjengives Fjål.

¹⁾ Jeg vil her blot henlede de Sagkyndiges Opmærksomhed paa den ejendommelige Udtale af det lange å, hvor dette er oprindeligt (i „Aa“, „blaa“ osv.)

²⁾ I hans bekjendte Prisskrift om det danske Sprog i Slesvig, Side 98.

her dog gjøre opmærksom paa, at der i Fjorde Sogn er den for fremmede Sproggranskere meget uheldige Omstændighed tilstede, at naar Mænd, der ikke ere indfødte „Fjoldinger“, give sig til at tale Dansk med Beboerne, ville disse altid søge at pynte paa Sproget ved at give det et mere „nordligt“ Præg, idet de synes at mene, at Sproget i de nordligere Egne ubetinget maa være bedre Dansk end deres eget; dette er Grunden til, at de Sprogprøver, der foreligge fra denne Egn, ofte — trods kjendelig anvendt Umage — lade adskilligt tilbage at ønske; saaledes indeholder den af C. F. Allen meddelte Prøve fra Fjorde („det danske Sprogs Historie i Sønderjylland“, 2. Bind, Side 698—99) flere Fejl i Henseende til Ord og Ordformer netop i den angivne Retning. — At Folkesproget her i 1840—50 allerede havde optaget en stor Del Ord og Vendinger baade fra Plattysk og Højtydsk, er bekjendt nok og kunde efter Omstændighederne vel ikke godt være anderledes; disse Ting hørte imidlertid ikke med til Sprogets Kjærne, men dannede snarere en Skal, et løst Paahæng til samme. Gamle Folk i min Barndom vidste ogsaa Besked om mange gode gamle danske Ord, der allerede dengang vare gaaede af Brug, og sikkert ere nu atter flere Ord forsvundne, som endnu brugtes for en Menneskealder siden. ¹⁾ — Et mærkeligt Vidnesbyrd om det danske Folke-

¹⁾ Med Hensyn til det danske Sprogs Udbredelse i Fjorde Sogn i de allersidste Aar kan jeg henvise til Hr. H. V. Clausens Afhandling i „Aarbøger“ for 1892 og det tilhørende Kort; hans Resultater stemme godt med mine Iagttagelser under et kort Besøg for faa Aar tilbage. Det glæder mig, at min lille Fødeby med Rette er betegnet som den mest dansk-talende i Sognet (hele 80 p(‘t.)); men jeg skulde næsten tro, at Forholdet for flere af de andre Sognes Vedkommende er lidt gunstigere, end Clausen angiver.

sprogs Livskraft i disse Egne haves deri, at de tydske Kolonister fra Rhinegnene, der omtrent 1760 indkaldtes for at opdyrke Hederne, og hvoraf nogle nedsatte sig i Sognets nordlige Del, allerede i det næste Slægtled vare ligesaa danske som de andre Beboere. ¹⁾ — Som bekjendt havde Tydsk dengang i Aarhundreder været det offentlige Forretningssprog samt Kirke- og Bogsprog; men man maa dog ikke tro, at der aldeles intet Kjendskab fandtes til det danske Bogsprog. Enkelte af Beboerne havde Familieforbindelser nordpaa i de Sogne, hvor der prædikedes Dansk, enkelte havde som Soldater ligget i Garnison i Kjøbenhavn eller andetsteds i Kongeriget, og ad disse og maaske mange andre Veje havde allerede før 1848 enkelte danske Bøger forvildet sig saa langt sydpaa; i mit Fædrehjem havde vi saaledes (dog nok kun som Laan) Stykker af en gammel dansk Salmebog (formodentlig Ægidius's) og af en Bibelhistorie, hvilke jeg i min Barndom læste med megen Interesse og ret godt kunde forstaa, skønt jeg ikke havde faaet mindste Vejledning i dansk Skriftsprog.

Sognets Beboere ere ofte blevne omtalte med Ros, og det i flere Henseender. Allerede Dr. Jensen („Kirchliche Statistik“, Side 753) betegner Menigheden som meget kirkelig sindet og bemærker, at den „lever meget afsluttet for sig selv, har bevaret mange Fjendommeligheder og viser stor Tarvelighed, Sparsommelighed og Arbejdsomhed; ingen Slags Udsvævelser finde Sted, men et stille og alvorligt Væsen er fremherskende; et offentligt Fattigvæsen haves ikke, men der ydes frivillig Understøttelse til de

¹⁾ Jeg har endnu kjendt een af dem, der var kommen herind som et lille Barn, selv nedstammer jeg paa mødrene Side i fjerde Led fra en af de indvandrede Kolonister.

Trængende; disses Tal er ikke stort, derimod findes der hos mange en vis Grad af Velstand, hvor man ikke skulde formode det.“ Denne Skildring passer meget godt paa Tiden 1840—48; senere er der vistnok sket en Del Forandringer i disse Henseender og det ikke til det bedre; dog maa det siges, at de sociale og særlig de sædelige Forhold der i Sognet endnu den Dag idag ere bedre end i de fleste Nabosogne og meget bedre end mangansteds i Kongeriget. Da jeg for fire Aar siden sidste Gang besøgte Egnen, fortalte man mig, at man for nogle Dage siden havde begravet Sognets næstsidste egentlige Fattiglem, og at offentlig Fattighjælp nu væsentlig kun ydedes til Opdragelse af „nogle faa“ uægte Børn. Jeg havde da for nylig havt meget Arbejde med Fattigvæsenets Bestyrelse i den lille Kjøbstadkommune, i hvilken jeg bor, og maatte vel udbryde: „Lykkelige Sogn!“

Man har Grund til at antage, at der gjennem hele det forrige Aarhundrede har hersket megen Sans for aandeligt Liv og kristelig Oplysning i Fjorde Sogn; derom vidner bl. a., at der mangansteds i Husene findes temmelig betydelige Bogsamlinger, indeholdende især gode opbyggelige Skrifter fra 17de og første Halvdel af 18de Aarhundrede, ofte i en noget pietistisk Retning. Enkelte af disse Bøger ere bevislig Dele af den store Samling, som den bekjendte rige Bonde og Legatstifter Lorenz Jensen i Landsbyen Kollund ¹⁾ ejede, og som efter hans Død i 1807 blev solgt „i flere Læs“. Og naar Dr. Jensen beretter (Side 58) efter gamle Dokumenter, at det allerede Aar 1612 blev

¹⁾ Det var at ønske, at denne Mands mærkelige Levnedsløb maatte blive nærmere beskrevet, end det hidtil er sket; han skal have efterladt sig en interessant Dagbog.

gjort Kapellanen („Diakonus“) til Pligt, at han „ligesom hans Fader og Formand“ skulde holde Skole for Ungdommen, og at det seks Aar derefter gjentoges i Eftermandens, Florus Florentius's Bestalling, at han om Vinteren skulde undervise Ungdommen „i Læsning, Skrivning og andre Dyder“, saa ser man tydeligt, hvor tidlig man der havde faaet „Øjet aabnet for Folkeoplysningens Betydning især for det kristelige, men ogsaa for det borgerlige Liv. Det er ogsaa bekjendt, hvorledes Pietismen i sin tidligste og reneste Skikkelse fik betydelig Indgang i Sognet, især ved den meget fortjente Frederik Petersen, som i over tredive Aar og lige til sin Dødsdag (1664—95) var først personel Kapellan („Adjunctus“) hos den gamle residerende Kapellan (nævnte Florus Florentius), siden selv Diakonus, samtidig med at Paulus Fabritius var Sognepræst (1648—1703). Sidstnævnte var den første, der prædikede Højtydsk her i Kirken, og faar iøvrigt det Vidnesbyrd, at han „har stiftet meget godt“, uden at vi dog faa at vide, i hvilken Retning hans Virksomhed gik. ¹⁾ Desto mere kjendte vi til Frederik Petersen (Fridericus Petri). Denne var fra Hersbøl paa Nordstrand, en af de Byer, som gik under i den store Vandflod 1634, hvilken Begivenhed han selv maa have oplevet; han var iøvrigt nær beslægtet med den bekjendte urolige Frederik Brekling, af hvem han rimeligvis var stærkt paavirket. ²⁾

---

¹⁾ Et godt udført Billede af ham og et af en anden samtidig Gejstlig (saavidt jeg mindes af Florus Florentius) hang endnu i 1855 i Kirkens Chor og hænger der maaske endnu den Dag idag.

²⁾ Se: „Fredrik Brekling, et Bidrag til Pietismens Udviklings Historie“, af L. J. Moltesen. (København. 1893.) Side 118.

Som Kapellan i Fjorde mærkede han snart, at der ikke kunde udrettes meget ved en Prædiken, som de Enfoldige ikke kunde forstaa (væsentlig vel paa Grund af det uvante højtydske Sprog), hvorfor han saameget ivrigere lagde sig efter Katekisationen efter Søndagsprædikenen, hvorved han rimeligvis har benyttet sig af det mere jævne og folkelige Plattysk, maaske endogsaa af det danske Folkesprog. ¹⁾ Disse Katekisationer kunde de kirkelige Myndigheder ikke lide, hvorfor de forbød ham at katekisere efter Prædikenen; han tog da fat paa Gjerningen tidlig om Søndag Morgen i god Overensstemmelse med den gamle Kirkeorden. ²⁾ Alle Sognets „Skolemestere“ maatte da møde i Kirken tilligemed deres Skolebørn, for at lade sig undervise i Børnelærdommen af den „studerede“ Degn, hvilket efter Tidens Lejlighed var i sin rette og gode Orden; thi disse „Skolemestere“ vare i Virkeligheden ikke andet end store Børn, unge Mennesker paa omkring en Snes Aar, der som Omgangs- eller Vinterlærere holdt Skole i Sognets mange (15) Landsbyer, af hvilke næsten enhver havde en lille Skole. I Kirkekyen skulde Degnen (Kapellanen), som anført, selv besøge Skolen, men de følgende Degne gjorde det vistnok i Reglen ved en antagen Hjælpelærer, der underviste under deres Tilsyn; Fr. Petersen forestod imidlertid selv sin Skole, men forsønte derfor ikke sin gejstlige Embedsgjerning; han besøgte flittig sine Sognefolk og bragte

---

¹⁾ I min Barndam fortalte man Anekdoter, der aabenbart vare meget gamle og kunde tyde hen paa Folkesprogets Brug i Kirken, uden at de dog just kunde henføres til en bestemt Tid.

²⁾ Sammenlign Palladius's Visitatsbog, ved Sv. Grundtvig, Side 67.

det saa vidt, at enhver Familie i Sognet ejede det nye Testament, og mindst Halvdelen af dem hele Bibelen; vare Folk saa fattige, at de selv ikke kunde skaffe sig disse dengang endnu meget kostbare Bøger, saa vidste han Raad til at skaffe dem som Gave, uagtet han selv levede i stor Fattigdom. ¹⁾)

Denne pietistiske Paavirkning varede længe, ja i Form af flittig Bibellæsning og stadig Kirkegang holdt den sig gennem Rationalismens Tider lige til henimod Midten af dette Aarhundrede og er vel heller ikke udlødt endnu. Ogsaa for abnindelig menneskelig Oplysning var Sansen ikke ringe i min Barndom; mange læste gjerne Rejsebeskrivelser og historiske Skildringer, ligesom der endnu fandtes en levende Tradition om gamle Begivenheder, der havde berørt denne Egn, saaledes om „Stenbøkskrigen“ og om „Moskovitterne“ (1713—14), der siges at have afbrændt en af Sognets Landsbyer (Paabøl) paa en eneste Gaard

¹⁾ Medens Sognepræstens Embede („Højtjenesten“, som det kaldtes af Sogneboerne) var ret godt lønnet, var det modsatte Tilfældet med Diakoniet. For dog at bøde noget paa de smaa Indtægter var der lige fra 1612 af tillagt Kapellanen et Privilegium paa Krohold; dog synes det, som om derved oprindelig kun forstodes Ret til at udskænke (hjemmebryget?) Øl for fremmede Gæster (altsaa næppe for Sognets egne Folk), hvilket Kapellanens Kone passende kunde besørge. Denne Rettighed vedvarede længe, vistnok lige til Diakonats Ophevelse i 1813, men var dog i den senere Tid stadig overdraget til en Privatmand, hvis Hus derfor kaldtes Degnekroen „e Køsterkro“. — En ejendommelig Kirkeskik kan her passende omtales. Hver Søndag, naar man sang Højmesse-sangen, gik en af Sognets 12 „Eldste“ (han kaldtes „e Krokikker“) fra Kirken ned i begge Kirkebyens Kroer for at se efter, om der fandtes siddende Gjæster i Skjænkestuen; fandtes saadanne, bleve de mulkerede. Denne gamle Skik overholdtes endnu i 1861, og vel ogsaa senere.

nær, ligesom de Gamle kunde fortælle meget om Fransk-mændene i 1808 og Kosakkerne i 1813—14. Ogsaa paa andre Omraader kunde Folk være med; enkelte havde et betydeligt mathematisk Talent; man kunde træffe Bønder, som væsentlig ved Selvstudium havde bragt det temmelig vidt i almindelig Regning og Algebra; en anden (da afdød) Bonde havde lært sig selv at blive en duelig Urmager osv. Husfliden var meget betydelig, især blandt Kvinderne, og det hørte derfor ogsaa til de store Sjældenheder i dette Sogn at træffe Folk, der ikke gik klædt i hjemmевirket Tøj.

Skolevæsenet var efterhaanden bleven omordnet og væsentlig bragt i Overensstemmelse med Anordningen af 1814. Kapellan-Embedet var bleven nedlagt, saa at Sognepræsten nu var Sognets eneste Gejstlige; i Kirkebyen ansattes en Seminarist som Degn og Skolelærer, ligeledes i Sognets største By Bjerndrup; i Stedet for de øvrige mange smaa Skoler indrettedes fire Distriktsskoler og to Vinterskoler, men til disse seks Embeder, som kun vare meget tarveligt lønnede, maatte man som oftest nøjes med Lærere uden Seminarie-Dannelse, ofte indfødte Fjoldinger. En af disse var Jens Petersen, som vi nu skulle sysselsætte os noget nærmere med.

Han var født Aar 1799 i Sognets vestligste By Nordsted, hvor hans Fader Thomas Petersen dengang var Gaardmand; tidligere havde han været Smed, og Rygtet vilde vide, at han dengang havde misbrugt sin Kunst til Fabrikation af falske Penge, hvad man iøvrigt ikke regnede for nogen stor Misgjerning, da mange af de i Omløb værende tyske Smaamønter ogsaa kun vare lidet „ægte“, og Statens egne Seddelpenge vare jo som bekjendt saa

„falske“ som vel muligt. Forhaabentlig har der dog ikke været megen Sandhed i dette Rygte, thi Thomas Petersen blev ingen rig Mand; ved sin Død (han blev henimod 100 Aar gammel) efterlod han sig saa lidet af jordisk Gods, at hans Enke, der overlevede ham i mange Aar, maatte ty til gode Menneskers Barmhjærtighed for at have sit tarvelige Livsophold. Af hans fem Sønner bleve de to Skolelærere; den ældste af disse, Hans Petersen, blev Seminarist i Tønder 1817 og siden ansat som Lærer i Husum, hvor han naaede til at blive Overlærer ved en af Borgerskolerne og Kantor ved Byens Kirke; han vandt særlig Berømmelse som Geografilærer, og vi ville siden komme tilbage til ham. Broderen Jens derimod begyndte som Tømmermand og Snedker, men om Vinteren, naar dette Arbejde standsede, tog han fat som Skolelærer i Bondelum, den mærkelige lille By, der endnu stadig danner ligesom en dansk Oase helt nede i Sydøst henimod Træaaen. Efter at have tjent Kongen som Soldat i Nyborg voksede hans Lyst til Lærergjerningen; han tog dog ikke paa noget Seminarium, men fik Ansættelse ved Distriktskolen i Løvnsted,¹⁾ hvor han nu virkede som Lærer

---

¹⁾ Navnet er her skrevet nøjagtigt efter den stedlige Udtale; Generalstabskortets „Løvested“ og den tyske Skrivemaade „Löwenstedt“ ere begge lige urigtige, og naar Johs. Kok skriver „Løvnstej“, saa retter han sig ogsaa her efter de nordligere Sognes Udtale, ikke efter Stedets egen. — I nyere Tid finder man af og til skrevet „Lyngsted“ (saaledes H. V. Clausen); denne Form stemmer med gamle Dokumenter fra 1295 og 1354 og er altsaa vistnok den oprindelige; hermed kan sammenlignes, at den nærliggende Bro over Østeraaen endnu hedder „Lungvadbro“, hvor der i ældre Tid kun var et bredt Vadested, „Lungvad“. Det maa dog bemærkes, at Ordet „Lyng“ ellers ikke mere kjendes i Sognets danske Folkesprog, idet baade Lyngplanten og den dermed bevoksede

baade Vinter og Sommer i 28 Aar (1828—56). I denne lange Tid blev han efterhaanden Lærer for mange Børn, deriblandt ogsaa for nærværende Meddeler, som søgte hans Skole i Aarene 1845—54, i de sidste Aar dog nærmest kun om Vinteren. Skolegangen var nemlig saaledes ordnet, at om Sommeren mødte næsten kun de mindre Børn i 6—9 Aars Alderen, og disse kunde da lære de første Begyndelsesgrunde under Lærerens personlige Vejledning; om Vinteren derimod, naar alle de store Børn, der om Sommeren vare sysselsatte med Vogtning eller Arbejde i Mark, Eng og Mose, kom tilbage til Skolen, steg Antallet ofte til 50 à 60 Børn i alle Aldere fra 6 til 16 Aar, og Arbejdet maatte da blive uoverkommeligt selv for den dygtigste Lærer; hans Virksomhed maatte væsentlig omfatte de ældre Børn, der havde været borte om Sommeren, og de yngre maatte som oftest overlades til nogle af de flinkeste blandt de ældre til en Slags „indbyrdes Undervisning“, som dog ingenlunde foregik efter Kunstens Regler med Skilt, Stokke, Piber osv., men paa en langt mere naturlig Maade.

Selvfølgelig var Undervisningssproget det tyske, og i dette Sprog vare alle vore Skolebøger skrevne; men ligesaa selvfølgelig var det, at Børn i 6 til 7 Aars Alderen, som altid talte Dansk i Hjemmet og der kun meget sjælden havde Lejlighed til at høre Plattydsk, end sige Højtysk, næsten intet forstod af det fremmede Skolesprog, som de lærte at læse, og at de meget ofte maatte forbinde de

---

Mark kaldes „Hede“ („e Hi'e“, ligesom i Jylland; Klokkelyng kaldes mærkeligt nok „hollandsk Hi'e“), — og at Byen nu kun har et meget lille Lyngparti liggende i Nærheden, derimod en meget stor Lyngmark i betydelig Afstand.

besynderligste Forestillinger dermed, naar de saa jævnlig traf paa et tydsk Ord, der kunde have en nærmere eller fjærnere Lydlighed med et Ord af det danske Folkesprog, som det dog stod grumme langt fra med Hensyn til Betydningen. Der kom det nu Jens Petersen til overordentlig stor Nytte, at han var en indfødt „Fjolding“, der ikke skammede sig ved at bruge sit Modersmaal ikke blot som dagligt Omgangssprog med Beboerne, men ogsaa i Skolen, saa vidt det var ham tilladt. Vistnok var det oftere bleven paalagt Lærerne i disse Sprogets Grænseegne i deres Samtaler med Børnene kun at benytte det officielle Undervisningssprog; men der fandtes dog heldigvis mange Præster, selv blandt dem med udelukkende tydsk Dannelse, der ikke havde det mindste imod, at Læreren talte med de mindre Børn i Egnens Folkesprog, for at han derved lidt efter lidt kunde forberede Overgangen til det tydske Skolesprog, hvorved der dog kom nogen Forbindelse i Stand mellem Hjem og Skole. Saaledes var det ogsaa med Præsterne i Fjorde i hine Aar, baade N. C. Stuhr (til 1831), J. H. Deckmann (1832—45) og især H. Hansen (1845—51); den mellemste af disse havde vistnok kun ringe Kjendskab til det danske Folkesprog, men han optraadte ikke fjendtlig derimod (hans Hustru var dansk født), og den sidstnævnte havde afgjort Sympathi for Folkesproget og talte gjerne Dansk med Folk, som daarlig kunde tale Tydsk. — Naar det altsaa jævnlig forekom, at Skolelærerne i Fjorde og Nabosognene ikke selv brugte et eneste dansk Ord i Skolen, ej heller taalte, at Børnene indbyrdes talte Dansk, saa var dette næppe altid Tilsynets Skyld, men laa vel oftest deri, at Lærerne vare fra sydligere tydske Egne og ikke ansaa det for nødvendigt, ja næppe engang for rigtig sømmeligt

at lære det ringeagtede „fattige“ Folkesprog at kjende. De berøvede derved sig selv et Hjælpe middel af stor Vigtighed, ved hvis fornuftige Anvendelse de kunde have gjort sig deres møjsommelige Arbejde meget lettere og Undervisningen meget behageligere for Børnene, og selvfølgelig kunde have opnaaet et langt bedre Resultat. — Jens Petersen talte altsaa i Begyndelsen altid Dansk (naturligvis i Sognets Dialekt) med de smaa Børn, fortalte dem endogsaa de første bibelske Historier paa dette Sprog, og først naar de saaledes havde faaet et lille Forraad af religiøse Begreber gjennem Modersmaalet optaget i det barnlige Sind, begyndte den mere systematiske Undervisning, idet de som Tilhørere og Deltagere traadte ind i Række med de større Børn og fik det samme udførligere paa Tydsk. Det faldt i min Lod i flere Somre at vogte vore Kreaturer paa den tæt op til Skolen stødende Udmærket, og mangen en Gang kunde jeg da, 12—14 Aar gammel, en Morgen- eller Eftermiddagstid staa tæt op til Skolens østre Gavlvæg og stille høre til paa hans ligesaa fornuftige som enfoldige Undervisning af de ganske smaa Børn. Naar Pastor Mule ved at omtale denne Hædersmand blandt Sognets Lærere siger, at „Følgen af denne hans praktiske Fremgangsmaade var da ogsaa den, at hans Skole indtog en fremragende Plads blandt de øvrige,“ da har han vistnok Ret; men man maa da vel spørge: Hvorfor gjorde ikke alle de andre Lærere, der kunde tale Folkesproget, det samme som han? Thi af saadanne Lærere fandtes der dog flere, ogsaa i Fjorde Sogn, navnlig den iøvrigt særdeles dygtige Hans Jessen i Bjerndrup; mon det var, fordi de ved deres Uddannelse paa et tydsk Seminarium vare blevne fremmede for Modersmaalet, eller

var det maaske snarere Politiken, der var med i Spillet? Sandsynligvis var det sidste Tilfældet.

Thi det var noget, som alle fremsynede Folk, ogsaa i Fjorde Sogn, i Aarene 1844—47 nok kunde mærke, at det trak op til et Uvejr; enhver politisk Artikel i „Itzehoer Wochenblatt“, et Blad, der læstes af mange Bønder, virkede som en fjærn Tordensky med varslende Glimt, der ikke lignede Kornmod, men virkelige skarpe Lynstraaler. „Det bliver Rebellion!“ plejede den ivrig dansksindede Bonde Thomas Jessen i Bondelum at sige, naar han disputerede alvorlig med Broderen, den ovennævnte Lærer i Bjerndrup, om „Hertugdømmernes Rettigheder“ og de Danskes mangfoldige Krænkelser af dem. Og det blev Rebellion. Jeg mindes endnu tydelig, hvorledes en Løverdags Middag, netop da vi skulde gaa hjem fra Skolen, Budskabet om Christian den Ottendes Død naaede derhen, og en af de første Skoledage derefter, da vi skulde skrive Stil, fortalte Jens Petersen os paa Dansk noget om den afdøde Konges Planer, for saa vidt de berørte denne Egn (Jernbanen fra Flensborg til Husum, Havneanlægget ved denne By, Anlægget af en stor Plantage paa Horsted Hede m. m.), og hvorledes man nu ventede og haabede, at den nye Konge vilde optage og fuldføre disse og flere vigtige Foretagender, — hvilket vi saa skulde gjenfortælle skriftligt paa Tydsk. Men Begivenhederne udviklede sig jo desværre ganske anderledes. Vistnok berørte den treaarige Krig direkte kun lidet Fjorde Sogn, det nærmeste Slag foregik ved Solbro (24. Juli 1850), og kun en eneste Gang havde vi i Sognets nordlige Del prøjsisk Indkvartering i et Par Dage; men en meget stor Del af den værnepligtige Ungdom blev (til Dels ved Tvangsforanstaltninger) tagen til Tjeneste i

den schleswig-holsteinske Oprørshær, og iblandt Befolkningen opstod en stærk Spænding mellem „Dansk“ og „Tydsk“ i mere end sproglig Betydning, hvilket skilte Brødre og tidligere Venner fra hinanden og paa mange Maader havde onde og sørgelige Følger. Naar Pastor Mule udtaler, at Schleswig-Holsteinismen kun havde faaet meget liden Indgang i Fjorde Sogn, vel ikke hos mere end 5—6 af de derværende Familier, da turde det dog nok være, at den velvillige Bedømmer har set altfor mildt til sine Sogneboere; Antallet af tydsksindede Familier i Sognet var virkelig ikke saa ringe i Krigsaarene og nærmest derefter; jeg kunde med Lethed opregne mere end det dobbelte Antal alene i Sognets tre nordligste Byer, hvor jeg var bedst kjendt med Forholdene, og den sydlige Del af Sognet var nok endda gjennemgaaende mere ikke blot tydsktalende men ogsaa tydsksindet end den nordlige. Men vistnok holdt mange af „Tydskerne deres Sympathier saa temmelig skjulte, og kun meget faa optraadte som „Wühlere“; i denne Henseende dannede Fjorde en heldig Modsætning til de omliggende Sogne. Af ægte dansksindede Folk var der heller ikke faa, selv midt under Krigen, da Udsigterne kun vare trange og mørke; men kun faa havde Mod til at fremtræde som Bekjendere, f. Ex. ved deres Omgang med Friserne og med de tydske Borgere i Bredsted (Husumerne vare meget mere moderate), da det let kunde bringe dem i Livsfare, hvad man havde et Exempel paa med en Bonde fra Nordsted. De fleste dansksindede Fjoldinger foretrak at tie og taale, at se Tiden an i det Haab, at den retfærdige Gud nok tilsidst vilde give den retfærdige Sag Sejer.

Hvorledes stod nu Jens Petersen i denne Kampens

Tid? Ja, han stod nok saa temmelig ene, som den eneste virkelig dansksindede Mand blandt Sognets Lærere; muligvis var der een eller to af de andre, der stod noget tvivlrædige om, til hvilken Side de vilde hælde, men de fleste vare afgjort tydsksindede. Jens Petersen blev imidlertid ved med at tale Dansk baade udenfor Skolen med de Voksne og i Skolen med de mindre Børn (ja, naar det kneb, ogsaa med de større og største), ligesaa fuldt under Krigen som før samme, og han lagde aldeles ikke Dølgemaal paa, at hans Hjerte hang ved Danmark. Det kunde jo under disse Omstændigheder ikke fejle, at flere af hans tydsksindede Naboer, der ellers intet kunde have at udsætte paa „den gamle Skolemester“, benyttede den Lejlighed, som Politikken gav dem, til paa mange Maader at drille ham; men han forstod at tage sig Sagen let. Heldigvis havde han hele Tiden en kraftig Støtte i Præsten Hans Hansen. Denne var under hele Krigen Danmark tro, iøvrigt Demokrat i bedste Forstand, altid rede til at antage sig de Ringes og de Forurettedes Sag, selv om han derved mangen en Gang maatte faa Sognets Storbønder til Modstandere. Under Krigsaarene vakte hans politiske Prædikener et stærkt Røre i Sognet; han blev et „Modsigelsens Tegn“ for Mange, og selv hans bedste Venner fandt det i Grunden ganske naturligt, at nogle af Bredstedes ivrigste Schleswigholsteinere en skøn Dag belejrede Præstegaarden, tog Præsten til Fange og førte ham til Rendsborg, hvorfra han dog et Par Maaneder efter igjen vendte tilbage til sin Menighed. — Jens Petersen led nu vel ingen personlig Overlast for sin Troskab mod Konge og Fædreland; men Politikken bragte ham i et spændt Forhold til hans ældre Broder, den før nævnte Hans Petersen

i Husum, der allerede længe før Krigens Udbrud havde begyndt at give efter for det stærke Tryk søndenfra. Det er bekendt af Allens Værk (2det Bind, Side 415 og flg.), hvorledes denne iøvrigt dygtige Lærer før 1840 udgav en Danmarks-Beskrivelse og i Forening med et Par andre Lærere en Danmarks-Historie, begge paa Tydsk men i dansk Aand, hvorimod han efter 1840 udgav tilsvarende Bøger i aldeles modsat Aand; disse Bøger saavel som hans Kort over det danske Monarki, hvorpaa Hertugdømmerne udtrykkelig vare betegnede som „deutsch“, vare ogsaa blevne anskaffede til Skolen i Lyngsted og bleve af Jens Petersen benyttede ved Undervisningen; men han forstod nok som Bien at udsuge Honningen og lade Giften blive tilbage. Jeg mindes godt, at han engang begyndte en Geografitime, — efter at vi vare blevne færdige med en Oversigt over Europas geografiske Forhold i Almindelighed, — omtrent med disse Ord: „Nu skulle vi særlig sysselsætte os med vort eget Land, som vi se afbildet paa dette Kort (over Danmark med Slesvig, Holsten og Lauenburg); vistnok er det nu i de fleste Skoler her rundt omkring bleven Skik og Brug at regne Tydskland som vort Fædreland i videre Betydning; men vi ville her indtil videre holde os til den gamle Skik og regne Kongeriget Danmark med til vort Fædreland,“ — og i denne Aand fortsatte han.

Det var dog ikke blot i Henseende til Geografien, at „den gamle Skolemester“ var en konservativ Natur; det samme gjaldt om hans religiøse Standpunkt. Her var han strengt rettroende og bibeltroende, og han læste derfor helst gode gamle Bøger fra det forrige Aarhundrede. Jeg veed, at han ogsaa ejede enkelte Bøger, der gik i moderne rationalistisk Retning; han læste disse, for at han kunde

lære af dem i formel Henseende, med Hensyn til Lærestoffets methodiske Behandling; men af Indholdet tog han intet med, hvad der ikke stemmede med hans personlige Opfattelse af Kristendommen. — I enkelte Retninger førte dog Konservatismen ham utvivlsomt altfor vidt. Medens der saaledes i de fleste Skoler som Læsebog brugtes en eller anden „Kinderfreund“ af almindeligt fortællende og belærende Indhold, vilde Jens Petersen ikke bruge andre Bøger til Læseøvelse end Bibelen og Salmebogen, ligesom han ved Sangen ikke brugte andre „Lieder“ end Salmer. I begge Dele havde han vistnok Flertallet af Beboerne paa sin Side, men Undervisningen vandt ikke derved, og jeg tror ogsaa at have bemærket, at han i sine sidste Aar ansaa dette Staudpunkt for uheldigt,¹⁾ men han var da altfor fastgroet i Vanen til at foretage en Vending.

Treaarskrigen fik da omsider Ende, og det var utvivlsomt en stor Lettelse for Jens Petersen og mange andre dansksindede Fjoldinger, at de nu vare sig bevidste at høre til det sejrende Parti. Men snart efter fulgte der som bekjendt en Foranstaltning, som kom til at gribe dybt ind i disse Egnes aandelige Livsforhold og maatte blive en Forargelsens-Klippe for mange. Vi sigte naturligvis til Sprogordningen fra 1851, hvorved bl. a. de fire Sogne Fjolde, Hjoldelund, Olderup og Svesing kom til at høre med til det „blandede Sprogdistrikt“, med fuldstændig dansk Skolesprog (undtagen fire tyske Timer ugentlig) og afvekslende dansk og tysk Gudstjeneste. Der er skrevet

---

¹⁾ I de sidste Aar af min Skoletid gav han saaledes ofte os større Drengene interessante og lærerige Stykker af sine egne Bøger til Gjennemlæsning, ja endog passende Artikler af den dansksindede „Flensburger Zeitung“, som da paa mange Steder var traadt i Stedet for „Itzehoer Wochenblatt“.

meget om denne Sprogordning, ogsaa i dette Tidsskrift; her skal kun tales ganske kort om Sagen, der nu maa overlades til Historiens Dom, som sikkert nok i det hele vil falde nær sammen med Biskop Martensens. ¹⁾ Var en lignende Ordning bleven gennemført dengang, da den var paatænkt af Frederik den Sjette i 1810—11, vilde det hele vistnok være gaaet med stor Lethed; 40 Aar senere var det desværre mangansteds forsilde. Om Fjorde Sogn gjælder dette dog efter min Mening ikke ubetinget, ²⁾ men vistnok burde der tages fat med stor Varsomhed, og netop det før fortalte turde indeholde et og andet Fingerpeg i saa Henseende. Kunde man ikke overalt, baade med Gamle og Unge, have begyndt omtrent paa lignende Maade, som Jens Petersen begyndte med sine Skolebørn, og saa lempelig gaa over fra Folkesproget — ikke til det højtydske men til det danske Skriftsprog? Naturligvis maatte man da have søgt at faa Skolelærere — og saa vidt muligt ogsaa Præster —, der hørte hjemme i den paagjældende Egn; for Lærernes Vedkommende maatte dette ogsaa kunne være naaet i Løbet af ganske faa Aar, for Præsternes Vedkommende noget senere; men havde det ikke ogsaa været heldigere, om Fremgangen var sket lidt langsommere?

---

¹⁾ „Af mit Levned“, 2den Afdelings 1ste Bind, Side 153 og flg.

²⁾ Da jeg i Foraaret 1862 kom til Bornholm, gjorde jeg Bekjendtskab med en der nylig ansat gammel Embedsmand, Forstraad Roggenbau, en født Lauenburger, tydsktalende, men loyal dansk Helstatsmand, godt kjendt med Forholdene i Mellemlig og Sydslesvig. Talen kom paa Sprogforholdene; hans Mening var, at Fjorde burde være det sydligste „blandede“ Sogn; i Angel vilde en Omordning af Sprogforholdene i dansk Retning være umulig at gennemføre, „denn da wirkt die Anziehung des grösseren Körpers auf den kleineren gar zu stark.“

Mon ikke hele Bygningen vilde have vundet i Soliditet derved? Og kunde man ikke nok have indrømmet Folkets Selvbestemmelsesret et noget større Spillerum? ¹⁾ — Dette maa nu ikke betragtes som blot „Bagklogskab“; jeg mindes godt, at Pastor Hansen engang i Sommeren 1851 udtalte sig paa lignende Maade hos mine Forældre. Han holdt et Par Gange en dansk Prøveprædiken i Fjælde Kirke; det sagdes, at han lempede sig meget efter Folkesproget (jeg havde ikke selv Lejlighed til at høre disse Prædikener), og vist er det, at Fjeldingerne strømmede til for at høre den folkelige Mand tale Guds Ord paa Modersmaalet. Men som bekjendt faldt han straks efter i Unaade hos de nye Myndigheder, blev vel endogsaa betragtet som „tydsk-sindet“ og var fra nu af en Modstander af Sprogordningen.

Saa skulde der da begyndes paa Indførelsen af Dansk i Sognets Skoler. Et Par af Lærerne, indfødte yngre Mænd, iøvrigt af meget tvivlsomt dansk Sindelag, gik ind paa at undervise paa Dansk, hvorved de beholdt deres Embeder og fik Udsigt til Forfremmelse; de øvrige afgik efterhaanden og erstattedes af „danske“ Lærere. For Jens Petersens Vedkommende stillede Sagen sig paa en ganske ejendommelig Maade. Jeg er tilbøjelig til at tro, at hans nærmeste Foresatte helst vilde beholde ham i Embedet, og der var heller ikke det mindste i Vejen for, at han kunde have begyndt at undervise paa Dansk, naar det maatte ske med List og Lempe. Men han var en konservativ Natur, nu over de Halvtreds, og — det var maaske Hovedsagen — ved at komme paa Pension havde han Udsigt til at komme i en bedre økonomisk Stilling

¹⁾ Sammenlign hermed C. Appels Udtalelser om „Klosterpolitikken“ i „Aarbøger“ for 1893, Side 78 og flg.

end ved at blive i Embedet. Vi maa her kortelig omtale, hvorledes en fortjent Lærer som Jens Petersen blev lønnet for sit Arbejde. Han havde, om jeg mindes ret, 100 Mark Courant i Skoleløn og 200 Mark i Kostpenge, desuden et lille Værelse i Skolebuset og formodentlig frit Brændsel, naar han boede der; han benyttede dog ikke den yderst tarvelige Bolig, thi han havde giftet sig ind paa et lille Parcelsted i Byen, hvor han i sin Fritid drev en lille Jordlod. I Grunden var der ved Udskiftningen tillagt Skolen en temmelig stor Jordlod, mest bevokset med Lyng, tæt ved Skolen, og desuden en noget fraliggende meget god Englod; men Byens Beboere havde foretrukket at beholde disse Lodder som en Fællesejendom for Byen, hvilken de aarlig bortlejede til Indtægt for Byens Kasse, og hvorfor de bl. a. hvert Efteraar kunde gjøre sig en glad Aften. Det var først flere Aar efter den gamle Skolemesters Afgang fra Embedet, at disse Lodder bleve anvendte efter deres Bestemmelse, og at Embedet blev saaledes lønnet, at en Familie nogenlunde kunde leve deraf. Det maa nu vistnok siges, at de fleste Beboere i Egnen vare vante til stor Tarvelighed og derfor maaske syntes, at 300 Mark Courant (= 160 Rbdaler. = 360 Mark Rm.) om Aaret var mange Penge for en Landsbyskolelærer; men det er ligefuldt et Vidnesbyrd om, at Folk, der iøvrigt nok vide at værdsætte en god Undervisning for deres Børn, ikke desmindre have paafaldende tungt ved at paaskjønne dette i Gjerningen lige overfor de Personer, der maa opslide deres Livs bedste Kræfter ved at meddele en saadan Undervisning.

Man kan da nok forstaa, at der for den gamle vel-tjente Lærer ikke var noget særlig tiltrækkende ved at

forblive længere end nødvendigt i et saa ringe lønnet Embede. Myndighederne bestemte da omsider, at han skulde have Afsked i Naade og hele sin Gage i Pension, saasart man kunde faa Embedet besat med en duelig dansk Seminarist. Men dermed kneb det, thi der var i hine Aar just ikke Overflødighed af Seminarister, og de duelige vilde tilmed ikke gjerne saa langt ned mod Syd og til saa smaa Embeder. Dette var Grunden til, at Jens Petersen maatte vedblive at fungere indtil 1856. Det skal nu siges til hans Ros, at han heller ikke i disse sidste Aar stod ledig paa Torvet. Kunde han end ikke gennemføre Sprogforandringen, saa kunde han dog i flere Henseender forberede den, og det gjorde han med Glæde. Som ung havde han under Garnisonslivet i Nyborg havt nogen Lejlighed til at lære det danske Skriftsprog og det dannede Talesprog at kjende; som ældre Mand begyndte han nu — ligesom iøvrigt ikke saa faa andre Fjoldinger, selv enkelte med tydske Sympathier — med megen Flid at læse danske Bøger, nærmest vel kun for sin egen Fornøjelse, men til Dels dog ogsaa for sin Skolegjernings Skyld; saaledes fortalte han os undertiden Stykker af Hjorts „Børneven“ til fri Gjenfortælling paa Tydsk. Der blev anskaffet danske Landkort og danske Regnebøger med Rigsmøntberegning, og den aldrende Mand veg ikke tilbage for det Bryderi, som disse nye Undervisningsmidler maatte volde ham. Et ret karakteristisk Træk fra denne Tid fortalte han os engang i Skolen. Den Regnebog, der indførtes, var ret god med Hensyn til Indholdet, men dens Sprog var meget skjødesløst behandlet; den var nemlig en daarlig Oversættelse af en tydsk Original (Grünfeldts) og overfyldt med Trykfejl. Da Kirkevisitatoriet nu for-

langte den indført i alle Sognets Skoler, ogsaa i Jens Petersens, uagtet Undervisningssproget der endnu var det tyske, gik han meget villig ind derpaa, men bad blot om, at der til hans eget Brug maatte blive anskaffet et Exemplar af den tyske Original, da han uden den ikke overalt kunde forstaa den danske Udgave og altsaa heller ikke kunde forklare den for Børnene. Til dette beskedne Forlangende bemærkede den ene af Visitatorerne: „Aa hvad, ved Regningen kommer det jo ikke an paa Ordene, men paa Tallene!“ — og troede naturligvis dermed at have rettet et knusende Slag imod den stakkels bondefødt og ulærde Skolemester. ¹⁾ Men denne viste, at han ikke havde glemt sit ellefte Bud; han svarede ganske „gelassen“: „Jo, undskyld, Deres Høj — —, naar Børnene skulle lære at regne med Grundighed, kommer det fuldt saa meget an paa Ordene som paa Tallene!“ Den høje Herre maatte vel give ham Ret, og han fik den forlangte Bog.

Omsider lykkedes det dog at faa en Seminarist — rigtignok uden Examen — til at afløse ham, og den gamle Skolemester kunde nu trække sig tilbage i Stilhed. En Plejesøn, han længe havde havt i Huset (selv havde han ingen Børn), forestod hans lille Avlsvæsen, saa han havde det mageligt, vistnok altfor mageligt, paa sine gamle Dage. Jeg besøgte ham flere Gange, naar jeg kom der paa Egnen, sidste Gang i 1871. Meget var da forandret i Fjølde Sogn, men Jens Petersens danske Sind var endnu uforandret; med megen Interesse hørte han paa, hvad jeg

---

¹⁾ Herpaa kan anvendes, hvad H. V. Clausen siger i „Aar-bøger“ for 1894, Side 88: „Naar nu Embedsmænd hernede vilde opdrage Bønderne, lagde de selv undertiden Mangel paa Opdragelse for Dagen.“

kunde fortælle ham om det fjærne Bornholms Mærkværdigheder, hvorom han iøvrigt havde læst adskilligt i sine danske Bøger, som han ikke havde ophørt med at bruge. I de følgende Aar begyndte hans Sanser stærkt at svækkes, og i 1882 afgik han ved Døden.

Han var en af de Stille i Landet, og mindst af alt havde han vel drømt om at blive omtalt mange Aar efter sin Død i et dansk Tidsskrift; men en af hans fordums Disciple har troet at burde rejse ham denne lille Bautasten.
